

زنده بمان تالاب!؛ درس نامه پونه نیکوی

مقدمه

اکوسیستم‌های مبتنی بر تالاب یکی از اکوسیستم‌های پیچیده و متنوعی است که در خشکی وجود دارد. در این اکوسیستم، انواع گوناگونی از گیاهان و جانوران زندگی می‌کنند که حفاظت کردن از شان بسیار حیاتی است؛ چراکه امروزه به دلایل متنوعی چون سرازیر شدن فاضلاب‌های شهری درون تالاب، صید خارج از اندازه ماهیان، شکار بی‌وقفه پرندگان، سدسازی، تأمین‌نشدن حقایق تالاب‌ها و لای‌روبی آب‌های بالادستی که منجر به سرازیر شدن رسوبات به تالاب شده، همگی باعث به‌هم‌خوردن نظم زیستی این موهبت الهی در نظام آفرینش شده است.

در استان گیلان هم تالاب انزلی یکی از اکوسیستم‌های زیبا و متنوع ایران را شکل داده است. گونه‌های متنوع ماهی، بیش از صدها گونه پرنده و صدها گونه گیاهی، عوامل شکل‌گیری این اکوسیستم منحصر به فرد را ایجاد کرده‌اند.

تالاب انزلی نیز در این سال‌ها با بحران‌های محیط زیستی عدیده‌ای دست‌به‌گریبان است. از رودخانه‌های متعددی که تأمین‌کننده آب تالاب است، دو رودخانه مهم گوهررود و زرجوب رشت به شدت آلوده‌اند. از طرفی، از سالیان گذشته، سرریز شدن رسوبات رودخانه‌ها به تالاب نیز باعث کم شدن عمق آب در قسمت‌های زیادی شده است. علاوه بر این‌ها، فاضلاب خانه‌های مسکونی و کارخانه‌های صنعتی نیز مستقیماً به تالاب سرازیر می‌شود. مجموعه این عوامل گواه این مطلب است که جان تالاب با خطرات عدیده‌ای مواجه است که حلش نیازمند اهتمام جمعی مسئولان کشورمان است.

مطالبه‌های مردم نیز در این زمینه می‌تواند راهگشا باشد و منجر به شکل‌گیری مشارکت‌های مردمی برای نجات تالاب شود. یکی از افرادی که مسیر مطالبه را در فضای هنری پیگیری کرده، شاعر خوش‌طبعی به نام پونه نیکوی است.

روایت پونه نیکوی

شاعر دهه شصتی گیلانی، پونه نیکوی، متولد بندر انزلی است. از همان کودکی اهل ردیف‌کردن کلمات پشت‌سرهم بود و طبع شعر داشت. اولین شعرش را این‌طور سرود:

دوستی عشق است و ابراز نیاز

گفت‌وگو با چشم و ابرو رمز و راز

بزرگ‌تر که شد، با مسئله‌های مهم شهرش آشنا شد و او هم مثل خیلی از اهالی انزلی، هر روز شاهد ویرانی تالاب بود. به خاطر طبع شعرش با گروه‌های ادبی کشور آشنا بود. حتی پایش به جشنواره‌های شعر بین‌المللی هم باز شده بود. او در یکی از همین نشست‌ها به جلسه‌ی روایت‌نویسی از خاطرات استاد جلال آل‌احمد دعوت شد.

- مکان یادبود، منطقه‌ی سالم‌گیلان، بر سر تکه سنگ باقی‌مانده از خانه‌ی ایشان در دوران تبعید بود. اگر چه جایگاه جلال آل‌احمد را درک می‌کردم، در کنارش در اندیشه‌ی تالاب که میراثی ملی است، بودم. چگونه آن را فراموش کرده‌اند؟! تمام مدتی که در آن مراسم بودم، تالاب انزلی را جلوی چشمم می‌دیدم. تصویر تالاب همچون مادر پیری برابرم بود که در اوج بیماری پشت در افتاده و هیچ‌کس نیست تا برای کمک، در خانه‌اش را باز کند.

در مسیر بازگشت از نشست، نجات تالاب تمام فکروذکرش شده بود. دنبال ایده‌ای می‌گشت تا نام تالاب انزلی را دوباره احیا کند. او می‌دید که عمق کم تالاب، رشد گیاهان غیربومی بر سطح تالاب که راه نفش را می‌بستند، و به‌خاطر افتادن زیستگاه پرندگان بومی و مهاجر، هشدارهای خطرناکی را اعلام می‌کنند.

- اوایل دهه‌ی هفتاد، تالاب انزلی وارد فهرست تالاب‌های در خطر شده بود و دی‌ماه ۷۲ به دلیل رسوبات ناشی از تخریب جنگل و مراتع بالادست، ورود پساب‌های شهری، صنعتی، کشاورزی و ورود گونه‌ی غیربومی آزولا^۱، تالاب انزلی وارد فهرست مونتر^۲ هم شده بود. شاعر بودم و عاشق نظام و ساختار منظم و بی‌نقص آفرینش؛ نمی‌توانستم سکوت کنم. تمام روز به راهی می‌اندیشیدم تا صدای تالاب را به گوش مردم کشورم برسانم.

او ابتدا برای اینکه بتواند مردم را پای کار بکشانند، روی مسائل و مشکلات تالاب تمرکز می‌کند و اطلاعات دقیقی بدست می‌آورد. او در بررسی‌هایش تالاب را در وضعیت بغرنجی می‌بیند.

---

1. آزولا نوعی گیاه است که با سرعت برگستره‌ی آب رشد می‌کند و مانع ورود اکسیژن به عمق آب می‌شود.
2. آن دسته از تالاب‌های ثبت‌شده را که به‌علت شرایط مختلف در معرض خطر قرار می‌گیرند، به فهرستی وارد می‌کنند که به «فهرست مونتر» معروف است.

- آماری که جمع شد، تکان دهنده تر از ذهنیتم بود: «فقط در انزلی، حدود صد کانال وجود دارد که فاضلاب کشاورزی و صنعتی از آن‌ها وارد تالاب می‌شود. فاضلاب‌های خانگی که کم هم نیستند.»

- ورود سالانه ۲ میلیون لیتر سموم کشاورزی و ۳۲ میلیون مترمکعب فاضلاب خانگی شهرستان‌های بندرانزلی، رشت، صومعه سرا، فومن و ماسال به تالاب بین‌المللی انزلی، شکار بی‌رویه پرندگان بومی و مهاجر، ورود بخشی از فاضلاب‌های صنعتی به محیط تالاب که محل تخم‌ریزی بسیاری از ماهیان بومی و مهاجر است، بخشی دیگر از معضلات تالاب بین‌المللی انزلی بود. حجم رسوبات حوضه آبریز تالاب نیز در حال افزایش بود و به علت ضعف عملیات آبخیزداری، سالانه هزارها تن از این رسوبات وارد تالاب انزلی می‌شد و در آن رسوب می‌کرد. تا چند دهه قبل، عمق تالاب انزلی بین هشت تا یازده متر بود. با ته‌نشین شدن رسوبات، امروزه عمق آن در برخی مناطق حتی به کمتر از یک متر رسیده است.

پونه نیکوی با لیست کردن این مشکلات مطمئن شد که می‌تواند اقشار مردم را برای نجات تالاب بسیج کند. هر کشاورزی که کشاورزی‌اش مدیون آب تالاب است، هر صیادی که رزق روزانه‌اش مدیون تالاب است و هرکس که سهمی از تالاب انزلی می‌برد، می‌تواند پای کار بیاید و کاری برای نجاتش کند.

- در ذهنم برنامه‌ای در راستای مطالبه‌گری و جریان‌سازی برای مردم این سرزمین بود. با بنیاد شعر و ادبیات پارسیان گفت‌وگو می‌کردم. طرح دربارۀ جشنواره را پذیرفتند و حکم دبیری جشنواره تالاب دوخان را به من دادند.

خانم نیکوی به همراه دوستانش در مؤسسه مردم‌نهاد موج‌شکن، جامعه اولیۀ هدفش را از میان دانش‌آموزان انتخاب کرد. او در گام دوم، از شعرای شاخص کشور درخواست کرد تا از اندوه دردمندی تالاب شعری بنویسند. تقریباً از تمام ایران آثاری رسید و میزان مشارکت‌ها باعث شد تا فراخوانش را به پویشی در فضای مجازی تبدیل کند.

- پس از گذشت مدتی، پویش تالاب دوخان از شعر فراتر رفت. بسیاری از بازیگران و ورزشکاران مطرح به پویشمان کمک می کردند. حتی افرادی از خارج کشور هم بهمان پیوستند.

برای رسمیت بخشیدن به این سرانجام، اختتامیه برگزار کردم. در پایان، مجموعه ای بسیار غنی از آثار بهترین شاعران ایران و جهان درباره تالاب انزلی داشتیم. ثمره نفیس تلاش هیئت اجرایی جشنواره و آثار برگزیده، تبدیل به یک کتاب شد به نام «فریاد تالاب». رونمایی از کتاب و اپلیکیشن فریاد تالاب، شعرخوانی شاعران خوب ایران، اجرای نمایش گیلکی و تجلیل از برگزیدگان، بخش های دیگر پایان قصه اختتامیه جشنواره تالاب دوخان بود.

اثرات جشنواره تالاب دوخان محدود به فضای شعر و جشنواره نماند. بعد از جشنواره، بودجه چندین میلیاردی احیای تالاب به چندین برابر افزایش پیدا کرد. مدتی بعد هم بخش نامه احیای تالاب به دست مسئولان مربوطه رسید. نام روش طرح گفته نشده بود؛ اما خانم نیکوی هم مثل هیئت اجرایی تالاب دوخان نگران روش های اجرای احیای تالاب بود. او می خواست که مطمئن شود مبالغ اختصاص پیدا کرده برای طرح، در مسیر درستی استفاده شود؛ البته نگرانی های او بی دلیل نبود.

- بعد از مدتی و با گذر از ماجرای سد لاسک و مبارزه تمام قد مجموعه موج شکن در تالاب دوخان، طرح های جدیدی به نام بایوجمی یا زیست پالایی پیشنهاد شد. متوجه شدم قرار است مواد خطر آفرینی داخل تالاب بریزند. این مواد، ر سوبات عمق تالاب را به حالت اسفنجی و شناور روی آب درمی آورد. طبق برنامه شان، این مواد خوراک آبزیان و جانوران تالاب می شد و هیچ ضایعات جانبی هم نداشت. کم کم مشخص شد که از اول تا آخر این طرح برای منافع شخصی بعضی ها بوده است. موادی که قرار بود در تالاب ریخته شود، شیمیایی و خطرناک بود. پس از مشخص شدن نام ماده مذکور، استادان پژوهشکده علوم محیطی دانشگاه شهید بهشتی و هفتاد تن از دانشمندان، مخالفت خود را با این پروژه اعلام کردند. بار دیگر باید از تمام راه ها وارد می شدیم تا بایوجمی

متوقف شود. پس از تالاب دوخان، ح سا سیت مردم و اندی شمندان به تالاب انزلی بیشتر شده و همه پای کار آمده بودند.

- روزی که قرار بر اجرایی شدن طرح بایوجمی بود، به وضوح گریه مردم را می دیدم. دست از تلاش برنداشتم. ترجمه مقالات و نظر دانشمندان و تضاد حرف های موافقان را بازتاب می دادم. چندی بعد، دادستان شهرستان بندرانزلی و دوستانش وارد طرح بایوجمی شد و اجرایش را متوقف کرد که این برای ما اتفاق خیلی خوبی بود.

پونه نیکوی نه قدرت سازمانی داشت، نه قدرت اداری داشت و نه حتی قدرت مالی داشت که بتواند راهی برای نجات تالاب باز کند. او فقط شاعری دردمند و مطالبه گر بود که از هنرش برای نجات تالاب استفاده کرد و با استفاده از زبان شعر و فرهنگ و هنر و احیای روحیه مطالبه گری توانست گامی در جهت نجات تالاب بردارد.

اهداف درس نامه

1. باید بیاموزیم در آنجایی که هستیم، از استعدادهایمان و قدرتمان برای نجات محیط زیست و حل مشکلات مردم استفاده کنیم؛
2. جایگاه محیط زیست و اهمیت حفظ و نگهداری اش را تبیین کنیم؛
3. دانش آموزان عواقب صدمه به محیط زیست را درک کنند؛
4. جایگاه هنر در مطالبه گری را نشان دهیم.

برای رسیدن به اهداف پیشنهاد می شود:

1. درباره اهمیت تالابها و نقش زیست محیطی آن برای دانش آموزان صحبت کنید؛
2. شعرهای کتاب فریاد تالاب را برای دانش آموزان بخوانید؛
3. کلیپها و گزارشهای جشنواره تالاب دوخان را در کلاس پخش کنید؛
4. در قالب اردویی به تالاب انزلی بروید و از خانم نیکوی بخوانید درباره مشکلات تالاب برای دانش آموزان صحبت کند؛
5. مستندهای زیادی از خانم نیکوی در اینترنت یافت می شود. در وقتهایی از زمان کلاس، آنها را برای دانش آموزان پخش کنید؛

6. درباره بحران بی‌آبی و راهکارهای مدیریت آب با دانش‌آموزان گفت‌وگو کنید.

تکالیف

1. دانش‌آموزان را گروه‌بندی کنید. برای هر گروه یکی از آسیب‌های زیست‌محیطی را مشخص کنید و ازشان بخواهید درباره ماهیت، آسیب‌ها و روش‌های جلوگیری از آن تحقیق کنند؛
2. به هر گروه مأموریت بدهید که در کلاس‌های دیگر حاضر شوند و یافته‌هایشان را تدریس کنند و در آخر هم گزارش کاری تحویل بدهند؛
3. از دانش‌آموزان بخواهید درباره رفتارهای بدی که در مصرف آب داریم، صحبت کنند؛
4. دانش‌آموزان می‌توانند درباره مشکلات زیست‌محیطی تالاب انزلی تحقیق کنند و نتایج تحقیقاتشان را در کلاس درس ارائه دهند.